

Izvirni znanstveni članek Original scientific paper (1.01)
Besedilo prejeto Received: 6. 1. 2020; Sprejeto Accepted: 7. 4. 2020
UDK UDC: 726(497.4)
DOI: 10.34291/Edinost/75/Debevec
© 2020 Debevec CC BY 4.0

Leon Debevec

Arhitektura Hieronimovih cerkva na Slovenskem

*Architecture of the Churches Dedicated
to St. Hieronymus in Slovenia*

Izleček: Prispevek obravnava arhitekturne značilnosti Hieronimovih cerkva. Pozornosti so deležne značilnosti, v katerih je mogoče prepoznati njihovo povezanost s patrocinijem. Raziskava je zastavljena v dveh korakih. Prvi se nanaša na ugotavljanje in klasifikacijo skupnih značilnosti obravnavanih cerkva, drugi na njihovo soočenje z arhitekturno arhetipsko matrico sakralnega kot edinstvene razsežnosti, lastne bogoslužnemu prostoru. Primerjava pokaže na obsežen nabor arhetipskih prvin. Zavedanje o moči domišljenega učinka sakralnega prostora na uporabnike v preteklosti ni bilo zgolj kurioziteti prestižnih in najbolj strateško pomembnih sakralnih kompleksov, temveč se prepričljivo kaže tudi v najfinjši plasti po pomenu domala obrobni podružni cerkva. Cilj je pokazati pogosto prezrto bogastvo plemenite preprostosti.

Ključne besede: Hieronim, arhitektura, arhetip, sakralna arhitektura

Abstract: *The article discusses the architectural features of the churches, dedicated to St. Hieronymus. Particular attention is paid to the characteristics in which their association with the patron can be identified. The research is set in two steps. The first refers to the identification and classification of the common characteristics of the churches in question, the second to their confrontation with the architectural archetypal matrix of the sacred, as their unique dimension. The comparison shows the richness of architectural archetypal elements in these, at first glance, modest architectures. The goal is to show the often overlooked richness of noble simplicity.*

Key Words: *Hieronimus, architecture, archetype, sacral architecture*

Uvod

Ko se ob tisočeststoletnici smrti svetega Hieronima soočamo z monumentalnostjo njegove osebnosti, v želji, da bi vsaj do neke mere osvetlili pa tudi ozavestili horizonte, do katerih sežejo sledi njegovega življenja in dela, nas preseneča živost spomina nanj. Žlahtnost spomina soustvarja

tudi arhitektura cerkva, posvečenih Hieronimu. Pregled letopisa Cerkve na Slovenskem pokaže geografsko precej zaokroženo skupino dvanajstih cerkva, katere težišče leži na primorsko-kraškem območju, medtem ko njen severni in vzhodni rob določajo že nekoliko oddaljene Kozana v Goriških brdih, Jagršče pri Cerknem in Jeronim nad Vranskim (Letopis 1991). Zaokroženost skupine je še izrazitejša, ko upoštevamo še Hieronimovi cerkvi v hrvaški Istri (Hum in Klana) ter cerkev v Kontovelu v zaledju Trsta. Stavbna zgodovina cerkva se po doslej znanih podatkih razteza med trinajstim (Bošamarin) in poznim sedemnajstim stoletjem (Čelje). Štiri stoletja domala neprekinjene »arhitekturne« navzočnosti tega svetnika v slovenskem prostoru je zadosten razlog za pozornejši pogled na tako zamejen segment arhitekturne dediščine. V tej razpravi bo pozornost usmerjena v ugotavljanje arhitekturnih značilnosti cerkva, ki jih povezuje isti patrocinij, s ciljem pokazati, v kolikšni meri so v njihovi arhitekturni ureditvi prisotne arhetipske prvine, značilne za sakralne komplekse nasploh. Pri obravnavi gradiva sta bili uporabljeni zgodovinska in deskriptivna metoda, ugotavljanje arhitekturnih značilnosti obravnavanih cerkva pa je temeljilo na terenskem delu in metodi arhitekturne analize. Pri ugotavljanju morebitnih skupnih značilnosti orientacije obravnavanih cerkva so bili uporabljeni magnetni kompas in satelitski posnetki lokacij cerkva, dostopni na spletu.

Čeprav ima patrocinij kot kriterij za določitev skupine obravnavanih stavb izrazito praznično-jubilejno ozadje, na ravni arhitekturne analize vendarle odpira problemski prostor medsebojne povezanosti med določitvijo zaveznika bogoslužne stavbe in njenimi arhitekturnimi oziroma prostorskimi značilnostmi.

1 Patrocinij in sakralni prostor

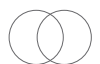
Določitev patrocinija posamezni bogoslužni stavbi praviloma spada v domeno Cerkve. Zato moremo v cerkvah, posvečenih sv. Hieronimu, prepoznati najprej izraz želje Cerkve po ukoreninjenju izbranega svetnika v kolektivni spomin občestev določenega območja. Patrocinij, torej posvečenost bogoslužne stavbe določenemu svetniku, ni izvorna prvina krščanske bogoslužne stavbe. Razvije se postopno kot izraz relativno zgodaj izoblikovanega in intenzivno razvijajočega se instituta svetništva kot

sfere sredništva med človeškim in božjim. Bolj ko se je namreč odmikal čas od dogodkov, iz katerih je zrastle krščanstvo, pomembnejša je postajala heroičnost številnih kristjanov, ki so zanj pričevali z mučeništvom. Prvotno liturgično spominjanje na umorjene rojake je že zgodaj preraslo v češčenje, ki ga je Cerkev dokončno posvojila z institucionalizacijo svetništva. Grobovi svetnikov so postali nova žarišča naglo razvijajoče se verske prakse – romarstva. Potreba po zagotavljanju čim širše dostopnosti svetnikov hitro rastočemu številu častilcev je spodbudila rojstvo relikvij. Relikvija kot del svetniškega telesa, osvobodena priklenjenosti na svetnikov grob, je omogočala načrtno razporeditev po pokristjanjenem prostoru. Priča smo razvoju nekakšnega »duhovnega urbanizma« (Debevec 2015, 744–745). Sledi slednjega razbiramo še v sedemnajstem stoletju. Med arhitekturnimi izrazi tega novega procesa moremo v krščanskem bogoslužnem prostoru izpostaviti vsaj naslednje: konfesio, kripta, deambulatorij, množenje oltarjev, relikviarij in specifična ikonografija. Naštete prostorske ureditve, povezane s svetništvom kot nove prvine krščanskega bogoslužnega prostora, so sicer najpogostejše v pomembnih verskih središčih, katedralah, samostanih in romarskih kompleksih, a so pustile nekatere sledi tudi v najfinejši upravni strukturi podružnih cerkva. Med slednje smemo brez dvoma uvrstiti tako določitev patrocinija posamezni cerkvi in z njim povezano značilno svetniško ikonografijo kot tudi prisotnost več oltarjev v njej.

2 Arhitekturna analiza Hieronimovih cerkva

Z izjemo župnijske cerkve v Kozani sestavljajo skupino Hieronimovih cerkva podružne cerkve, kar vsaj na simbolni ravni govori o »teži« patrona v tedanji krajevni Cerkvi. V srednjem veku, kamor spadajo vse obravnavane cerkve, so bili naši kraji razdeljeni na dve cerkveni upravni območji, Salzburško nadškofijo in Oglejski patriarhat, razmejeni po reki Dravi (Grafenauer 1991, 53). Poznavalci ugotavljajo, da je upravna ureditev pustila sledi tako na tlorisnih zasnovah bogoslužnih stavb oziroma arhitekturnih elementih kot tudi v patrocinih (Zadnikar 1982, Höfler 1986). Danes je večina Hieronimovih cerkva del Koprške škofije. Cerkev v Ivanjem selu (Ljubljanska škofija) in cerkev v Jeronimu (Celjska škofija) sta izjemi. V goriški škofiji ni nobene cerkve, posvečene sv. Hieronimu, v tržaški pa samo dve, od katerih je ena iz časa po drugem vatikanskem koncilu. Po abecednem redu krajev, s katerimi so povezane, si sledijo:

Bošamarin, Čelje, Ivanje Selo, Slavina, Jagršče, Jasen, Jeronim, Koritnice, Kozana, Nanos, Petkovec in Topolovec. Dve izmed njih, cerkev v Jasenu in cerkev v Lozi pri Borštu v bližini Slavine, nista vključeni v pričujočo analizo, saj razen zapisov v župnijskih arhivih ni ohranjenih nobenih materialnih sledi o njunem obstoju (Katoliška cerkev 2019). Sodeč po datacijah cerkva, dostopnih v Registru kulturne dediščine (Rkd Situla), je najstarejša cerkev na Bošamarinu (13. stoletje), sledita cerkvi v Topolovcu in Koritnicah iz poznega srednjega veka ter cerkvi v Jeronimu in Jagrščah (1492) iz 15. stoletja. Po ohranjenih podatkih kar štiri cerkve spadajo v 16. stoletje: cerkev v Kozani (1505), Ivanjem selu (1526), Petkovcu (1526) in na Nanosu. Najmlajša pa je cerkev v Čeljah, in sicer iz 17. stoletja (1690). Z izjemo ruševine v Jagrščah, napol porušene cerkve v Topolovcu, cerkvice v Bošamarinu in cerkve v Jeronimu, v kateri je gotško občutenemu prostoru dodana neogotska oprema oltarjev, se nam notranjosti cerkva kažejo v danes za slovenski prostor značilni bolj ali manj zaokroženi baročni podobi. Tak učinek ustvarjajo v prvi vrsti oltarji, v nekaterih primerih tudi slavočni portal ali dozidane stranske kapele. Splošni vtis notranjosti cerkva je ikonografska umirjenost. Ikonografske prvine so pretežno zgoščene na oltarjih. Ostenje prostora za vernike v večini primerov bogati križev pot. V cerkvah odkrivamo sledi živahne gradbene dejavnosti, izraz posodabljanja njihove obredne učinkovitosti. Vgradnja novih oltarjev, prezidava zvonika ali prezbiterija, obokanje prostora za vernike, dozidava stranskih kapel ali vgradnja pevskega kora so samo najpogostejši med njimi.

Iz izpostavljenih skupnih značilnosti cerkva je razvidno, da imamo pred seboj po arhitekturni vrednosti stavbni fond, v katerem ni izrazitih arhitekturnih presežkov. Prav navidezna preprostost izkazuje nameri, da soočimo značilnosti cerkva z arhitekturno arhetipsko matrico, posebno vrednost. Pokazala naj bi, v kolikšni meri, če sploh, so graditelji teh drobnih arhitekturnih kompleksov poznali arhetipske prvine sakralnega ter v kakšni arhitekturni »preobleki« se kažejo.

3 Soočenje z arhitekturno arhetipsko matrico

Za sakralno arhitekturo kot prepoznavno entiteto v stavbni tipologiji je bistvenega pomena logika arhitekturnega preoblikovanja prostora, ki je v danih okoliščinah na razpolago za vzpostavitev učinkovite premostitve

zareze med profano realnostjo in najsvetejšim jedrom sakralnega kompleksa. V tisočletnih arhitekturnih naporih, da bi človeku približali kako-vostno edinstvenost sakralnega v tusvetnem, so postali nekateri principi arhitekturnega oblikovanja zaradi svoje splošne učinkovitosti arhetipski. Ti so posebej dragoceni za krščanstvo, saj kažejo na skupne korenine zanj značilnega sakralnega prostora in starozavezne tradicije (Debevec 2019, 195–212). Razbiranje teh principov, zlasti pa proučevanje značilnosti njihove arhitekturne interpretacije osmišlja tako naravnano arhitekturno analizo kot nenadomestljivo sestavino proučevanja obravnavane arhitekture. Model arhitekturne arhetipske matrice sakralnega kompleksa pokaže tri sklope arhetipov: sklop prostorskih ovojev, sklop razmejitev prostorskih ovojev in sklop arhetipskih razmerij med njimi (Debevec 2016, 201–275).

3.1 Ovoji

3.1.1 Mreža. Odsotnost poglobljenih raziskav o vpetosti posameznega sakralnega kompleksa v kompleksno prostorsko mrežo nam v danem časovnem okviru onemogoča, da bi podrobneje predstavili, na kakšen način soustvarjajo Hieronimove cerkve tako mrežo. Nujni temelj takega prikaza je še neizdelana kronologija gradnje sakralnih kompleksov v določenem prostoru, s pomočjo katere bi mogli slediti logiki njegove »sakralizacije«.

3.1.2 Lokacija. Postavitev bogoslužne stavbe v prostor kot moment vzpostavljanja sakralnega v profanem ima pri Hieronimovih cerkvah dva prepoznavna obraza. Prvi se kaže kot odmaknjenost. To velja za cerkve v Ivanjem selu (Logatec.si), Jagrščah, Jeronimu, Koritnicah, na Nanosu, Petkovcu in izvorno tudi na Bošamarinu. Samotnost naštetih cerkva bi bila lahko izraz samotarskega življenja sv. Hieronima. Z izjemo cerkve v Jagrščah so lokacije cerkva hkrati tudi izpostavljene. Na ta način cerkve zaznamujejo širši prostor. Posebnost glede učinkovanja lokacije cerkve na okolico je cerkev na Nanosu. V merilu nanoške planote se kaže njena lokacija kot neizrazita, celo skrita, v najširšem merilu pa dominantna do te mere, da je, sodeč po zapisih, nekoč služila tržaškim mornarjem kot orientacijska točka za plovbo (TIC-Podnanos 2016).

Drugi obraz pa kaže na cerkve kot pomembne sooblikovalke naselja, ki mu pripadajo. Cerkve v Čeljah, Kozani in Topolovcu določajo in sooblikujejo

rob naselij, s tem pa vsaj v tem delu naselja še danes v pretežni meri ohranjajo mejo njihove rasti.

3.1.3 Fanum. Razen pri cerkvi v Jagrščah, ki je danes ruševina, pri cerkvi v Bošamarinu, kjer je nekdanja ureditev zaradi temeljitosti nedavnih prezidav nerazpoznavna, in na Nanosu je pri cerkvah jasno prepoznaven poseben cerkvi pripadajoč zunanji prostor. V večini primerov je urejen kot preprosta zatravljena površina, v Kozani pa je oblikovan kot tlakovana ploščad. Praksa pokopavanja rajnih daje fanumu posebno odličnost. Taka primera ureditve najdemo v danes že opuščnem Topolovcu in v Ivanjem selu. Fanum že po svoji naravi nima izrazite trirazsežnosti. Slednja pa je pri cerkvi v Petkovcu izrazito poudarjena z mogočnima lipama. Poseben je fanum cerkve v Koritnicah, ki je obogaten z vodnim izviro. Že od nekdaj je cenjen med romarji. Znan je običaj, da si romar za boljši vid pri izviru kleče umije oči. Voda naj bi pomagala tudi ženam s težavami z zanositvijo (Kam.si 2005). Vodni izvir in lega kompleksa, ki ob jasnem vremenu ponuja poglede na Triglav, dajeta slutiti predkrščanske korenine te lokacije.

3.1.4 Prostor za vernike. Zaradi strožje navezanosti na obredno rabo kaže bolj poenoteno podobo. V vseh obravnavanih cerkvah je zasnovan kot vzdolžen, štirioglat, enoladijski prostor. V Ivanjem Selu in Čeljah je izjemoma bočno razširjen s kapelo. Prostorski učinek ladje v smeri prehoda iz zunanosti v notranost cerkva v Jeronimu, Petkovcu in Kozani bogati kor s podkorjem.

3.1.5 Sveto. V krščanskem sakralnem kompleksu je ta arhetip arhitekturno interpretiran kot prezbiterij. Z izjemo Bošamarina in ruševine v Jagrščah je v vseh obravnavanih cerkvah jasno zamejen prostor. Od značilnega triosminko oblikovanega zaključka v njegovi vzdolžni smeri odstopata cerkvi v Topolovcu s preprosto štirikotno obliko in v Koritnicah z dvošestinskim tlorisom. Po širini je prezbiterij v primerjavi s prostorom za vernike komaj opazno ožji. Njegova širina vidneje odstopa le v cerkvah v Topolovcu in Petkovcu.

3.1.6 Presveto je arhetip, ki je v krščanskem sakralnem kompleksu v najbolj tesni zvezi s patrocinijem posamezne cerkve. Interpretiran je kot oltar z zavetnikom cerkve. Razen ruševine v Jagrščah, pri kateri ni razvidno, koliko oltarjev je imela in kje so bili postavljeni, ter cerkva v Bošamarinu,

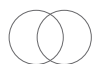

Koritnicah, Topolovcu in na Nanosu s samo glavnim oltarjem, imajo cerkve vsaj dva ali več oltarjev. Cerkev v Čeljah ima poleg glavnega oltarja enega še v bočni kapeli prostora za vernike, v Ivanjem selu v bočni kapeli prostora za vernike ter ob slavoločni steni, v Jeronimu in Kozani dva oltarja ob bočnih stenah prostora za vernike ter enega ob slavoločni steni, v Petkovcu pa sta oba dodatna oltarja prislonjena ob slavoločno steno. Množenje oltarjev v krščanskem bogoslužnem prostoru ima dolgo in kompleksno ozadje. V obravnavanih primerih gre po vsej verjetnosti za odmev srednjeveške tradicije živahnega verskega življenja, ki je našlo svoj izraz v številnih pobožnih ustanovah in cerkvenih bratovščinah (Mlinarič 1991, 87). Po tipološki plati gre za oltarje z oltarnim nastavkom. Oltarji v večini kažejo na baročno tradicijo, razen v Jeronimovi cerkvi, kjer so iz časa historicizma, ter novodobnega provizorija v bošamarinski cerkvi.

3.2 Razmejitve

3.2.1 Dostop. Glede na cerkveno-upravni status obravnavanih cerkva je pričakovano večinoma arhitekturno neizoblikovan. Gre za bolj ali manj tehnično urejene dostopne poti brez ambicije, da bi dotičnemu kompleksu dale domišljeno prostorsko kakovost. Cerkvi v Jagrščah in Koritnicah stojita sredi travnika, tako da o urejenosti dostopa sploh ne moremo govoriti. Izstopa le cerkev v Jeronimu. Še vedno dobro berljivo taborsko obzidje je prekinjeno z dvema vhodoma, ki sta približno poravnana z osjo vzhod-zahod. Ob zahodni vhod je prislonjeno monumentalno enoramno stopnišče. Bližnja kapelica, postavljena nedaleč od vznožja stopnišča, dopolnjuje prostorske kakovosti dostopa. Ali sedanje betonsko stopnišče nadomešča starejše ali celo prvotno, ni znano.

3.2.2 Ograda. Arhitekturna zamejitev cerkvi pripadajočega zunanjega prostora je tudi pri obravnavanih cerkvah prevladujoča značilnost. Brez nje so le cerkve v Čeljah, Jagrščah in na Nanosu. Ograda je arhitekturno interpretirana kot kamnit zid, tlorisno bolj ali manj pravilne štirikotne oblike. Ker je kompleks cerkve v Jeronimu deloval kot protiturški tabor, je tu ograda interpretirana kot visoko obrambno obzidje, ojačano z okroglima obrambnima stolpoma, njen jugovzhodni vogal pa določa stavba. Nasprotje take ureditve je cerkev v Bošamarinu. Ker je cerkvena postavljena v brežino, je skromno odmerjen prostor okrog nje verjetno ob zadnji temeljiti obnovi izravnana z opornim zidom, na vrhu zaključenim s preprosto

kovinsko ograjo. Prostorski in simbolni učinek ograde v nekaterih primerih dograjuje zelenje. Tako je v Topolovcu stranica ograde, vzporedna s pročeljem cerkve, obogatena s štirimi cipresami, zasajenimi tik ob zid (Traven). Podobni rešitvi, sicer novejšega datuma, smo priča v Kozani. V Bošamarinu pa cipresa (verjetno sta bili nekoč dve) določa pred nekdanjim pročeljem rob cerkvenega prostora, ki pa ni obzidan.

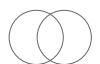
Poseben motiv ograde je vhod. V vseh primerih je oblikovno poudarjen. Interpretiran je kot portal brez preklade, pri čemer sta bočni vertikali piramidno zaključeni. Take vhode je izvorno zapirala kovana mreža. Izjema je Jeronim, kjer je glavni vhod v fanum zaradi obrambne funkcije taborskega obzidja urejen kot utrjena pasaža. Vhod je urejen v osi glavnih cerkvenih vrat in tako dograjuje vzdolžno os kompleksa.

3.2.3 Arhitekturna lupina. Motrenje načinov razmejevanja notranjega obrednega prostora od zunanjega razkriva celo vrsto vidikov. Prvi je njen splošni učinek. Prevladuje neambicioznost. Ostenje je navzven skromno členjeno, brez zahtevnejše oblikovanih detajlov. Negibnost vtisa je pri cerkvah v Čelju in Ivanjem selu nekoliko razgibana z volumnom stranske kapele, v Kozani s pilastrsko členjenim pročeljem, v Jeronimu pa s členitvijo fasade. Členjena je vodoravno s profiliranim coklom ter strešnim vencem, pregibi sten prezbiterija pa so poudarjeni z vitkimi stebriči. Opisane značilnosti dajejo cerkvam karakter introvertiranosti. Tudi interpretacija notranjih ploskev arhitekturne lupine ne prinaša kontrastnih učinkov. Najpreprostejša je v tem pogledu cerkev v Bošamarinu, v kateri se nečlenjene stene navzgor odpirajo v vidno ostrešje. Podobno učinkuje notranjost cerkve na Nanosu. Tu prostor prekrivajo leseni stropniki in nanje položen opaž. Tudi cerkvi v Topolovcu in Koritnicah se od opisanih razlikujeta zgolj v tem, da je preprosto ostenje pokrito z ometanim ravnim stropom. V preostalih cerkvah prostor prekriva obok. V Kozani in Čeljah je od ostenja oddeljen zgolj s horizontalnim profiliranim vencem, v Ivanjem selu in Petkovcu pa je oprt v pilastre, ki so bili najverjetneje prizidani kot ojačitev ostenja ob barokizaciji. Po žlahtnosti interpretacije ostenja v notranjosti nedvomno izstopa Jeronim, kjer je čez celotno notranjost razpeta elegantna mreža gotških reber. Iz vitkih stebričev ob stenah se razraščajo po oboku. Prezbiterij je povsod razen v bošamarinski cerkvi prekrit z obokom, v Čeljah, Jeronimu in Koritnicah pa z rebrastim obokom, kar kaže na starejše, srednjeveško poreklo.

Pomemben vidik razumevanja interpretacij arhitekturne lupine je razmerje med njeno zunanostjo in notranostjo. Za obravnavano skupino cerkva lahko rečemo, da njihova zunanost razkriva glavne značilnosti notranjega prostora. Tako kaže pregib v ostenju na notranje stikovanje prostora za vernike s prezbitერიem, poligonalno oblikovan volumen pa vsebinsko odličnost prezbitერიja. Kuriozita je v tem pogledu cerkev v Topolovcu (Župnija Sočerga). Navzven nečlenjeni prizmatični volumen je znotraj opazno ožji v prezbitერიju, da je z masivnejšim ostenjem zagotovljena varna opora razpiralnim silam banjastega oboka, s katerim je prekrit.

Samostojno obravnavo si v arhitekturni lupini zasluži pročelje kot njen najpomembnejši del. Podobo pročelja izrazito soustvarja zvonik. Njegova minimalizirana izpeljava je za preprosto sakralno arhitekturo na Primorskem značilen zvonik na preslico. Imata ga cerkvi v Bošamarinu in Topolovcu. Pročelja preostalih cerkva, razen ruševine v Jagrščah, krasijo zvoniki kot samostojne prostornine. V Ivanjem selu in Čeljah sta zvonika prislonjena ob pročelje v njegovi osi in ga z njuno voluminoznostjo domala v celoti zakrivata. V tem primeru prevzame zvonik funkcijo pročelja. V Petkovcu je to razmerje uravnoteženo, medtem ko je pri cerkvi v Koritnicah zvonik s svojo prednjo ploskvijo poravnan s pročeljem. K pročelju prislonjena lopa s kaščo ga dodatno postavlja v drugi plan. Poleg predstavljenih osnih postavitev so v obravnavani skupini tudi take, ki vnašajo v kompozicijo celote momente dinamičnosti. Taka primera sta cerkvi v Jeronimu in na Nanosu. V obeh primerih sta zvonika s svojo bočno stranico poravnana z južnim vogalom pročelja, razlikujeta pa se po tem, da je pri cerkvi na Nanosu zvonik prislonjen k pročelju, s čimer daje vhodu dragoceno zavetje, medtem ko je v Jeronimu s svojo prednjo stranico poravnan s pročeljem in zato manj izrazit. Posebnost glede postavitve zvonika je cerkev v Kozani. Zvonik stoji samostojno ob bočni (južni) fasadi cerkve in je s svojo prednjo ploskvijo poravnan s pročeljem.

Poleg zvonika, ki dograjuje prostorsko učinkovitost pročelja na prehodu iz zunanosti v notranost, je treba omeniti vsaj še dve prostorski enoti; lopo kot razširitev pročelja v fanum in pevski kor kot prostorsko sekvenco pročelja znotraj bogoslužnega prostora. Primer prve imamo v Koritnicah. V sklopu lope je urejena še kašča, kjer so, kakor povedo domačini, shranjevali krače, olje, moko in druge darove, ki so jih romarji in častilci nekoč polagali na Hieronimov oltar (Kam.si 2005). Pevski

kor pa bogati prostorski učinek pročelja v cerkvah v Čeljah, Jeronimu, na Nanosu, v Petkovcu in Kozani. Bistvo učinka je v občutnem znižanju prostora pod njim ter v motivu kolonade oziroma arkade (Nanos), pod katero vstopamo v osrednji prostor za vernike. Pomensko bogastvo pročelja dopolnjuje še arhitekturna obravnava vhoda v cerkev. Razen v Jeronimu, kjer je gotsko formatirana vhodna odprtina obdelana v ometu s preprosto porezanim vogalom, navzdol zaključenim z motivom »ajdovega zrna«, je vhod pri vseh cerkvah poudarjen s skrbno oblikovanim kamnitim portalom. Po kompozicijski razdelavi motiva vhoda izstopa cerkev v Kozani. Tam je kamnit portal podstavljen s tremi stopnicami, v osi nad njim pa je urejena niša z Marijinim kipom.

Pri obravnavi arhitekturne lupine ne smemo zanemariti okenskih odprtin. Njihov učinek je sledljiv v vsaj dveh smereh. Prvo določa oblikovanje odprtin. Prevladuje pokončen pravokotni format odprtin. V topolovski, nanoški in jeronimski cerkvi imajo prvotne odprtine značilne gotske šilaste zaključke. V cerkvah, v katerih prekrivajo prostor oboki, se pod obočnimi kapami pojavljajo polkrožna okna (Čelje, Kozana). V večini primerov so okenske odprtine na zunanji strani uokvirjene s kamnitimi okvirji ali pa so, tako kot pričajo skromni ostanki v Jeronimu, členjene s pretanjeno oblikovanim krogovičjem. Slednje prispeva k monumentalnosti učinka arhitekturne lupine. Drugo smer pa določa učinek števila in razporeditve okenskih odprtin na svetlobno klimo bogoslužnega prostora. Skromni podatki o stavbni zgodovini posamezne cerkve in številne prezidave zastirajo vpogled v prvotne zamisli o naravni osvetlitvi bogoslužnega prostora. Značilno srednjeveško svetlobno skromni sta cerkvi v Topolovcu in Bošamarinu. V Topolovcu osvetljuje notranjost majhno gotsko okence sredi južne stene ladje, v Bošamarinu pa je podobni odprtini na vrhu prvotnega pročelja dodana še lina v obliki križa. Njuno pravo nasprotje po svetlobnem bogastvu je cerkev v Jeronimu. Gotski prezbiterij je bil presvetljen skozi štiri večja okna v stranicah poligonalnega zaključka, od katerih je danes žal odprto zgolj eno. Pa tudi vsaka traveja v ladji je bila osvetljena skozi danes zazidani okni v bočnih stenah. Dosledni izpeljavi baročnega svetlobnega koncepta smo priča v kozanski cerkvi. Polkrožne okenske odprtine so postavljene visoko nad delilni venec med bočnima stenama in obokom v polja pod obočnimi kapami. Tako obiskovalcu svetloba ne bije v oči in hkrati enakomerno razsvetljuje celoten prostor. K difuzni osvetljenosti notranjosti

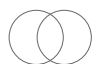
prispevata še okenski odprtini na pročelju. Postavljeni sta tako, da ju v notranjosti pred pogledi zastira pevski kor.

V obravnavo interpretacijske raznolikosti arhitekturne lupine spada tudi streha. Glede na enostavnost tlorisnih zasnov cerkva je tudi oblikovanje streh pričakovano preprosto. Gre za dvokapno zasnovo, ki se nad prezbitერიjem šotorasto razčleni, da logično pokrije njegov poligonalni zaključek. Morebitne stranske kapele so pokrite s trokapno streho, da bi se v čim večji meri ohranil vzdolžni značaj glavnega volumna cerkva. V obravnavni skupini cerkva sta prisotna tako primorski položni tip strehe kot tudi strmi osrednjeslovenski. Slednji je bil prvotno še strmejši zaradi slamnate oziroma škodlaste kritine. Omenjeni kritini sta podobno kot današnja opečnata poudarjali dvojnost fasadne lupine. Ohranjeni fragmenti avtohtone skrilaste kritine na cerkvi v Topolovcu in na prezbitერიju nanoške cerkve pa pričajo o tem, kako lahko kritina pomembno prispeva k učinku monolitnosti celote.

Ne nazadnje so pri obravnavi arhitekturne lupine pomembni arhitekturni členi, ki stopnjujejo njeno prostorsko učinkovitost in pomensko bogastvo. Nekateri so bili že predstavljeni zaradi svoje vloge v soustvarjanju prepoznavnosti značilnih interpretacij posameznega arhetipa. Zaradi omejenosti okvira raziskave druge tu zgolj naštejmo: kapa zvonika, bifora, lina, timpanon, pilaster, slop, vogal, ograja, balustrada, tlak, kropilnik, prižnica in kartuša.

3.2.4 Slavoločna stena. Meja med prostorom za vernike in prezbitერიjem je v obravnavani skupini cerkva interpretirana kot stena, v kateri je oblikovana slavoločna odprtina. Izjema je le cerkev v Bošamarinu, kjer take razmejitev ni. V Čeljah, Ivanjem selu, Kozani in Koritnicah je slavoločna stena obogatena s kamnitim slavoločnim portalom. Podobno kot pri pročelju lahko tudi tu govorimo o prostorski obogatitvi, ki se kaže zlasti v dodatni postavitvi enega (Kozana) ali dveh simetrično postavljenih oltarjev (Jeronim, Petkovec) ob njo oziroma v značilni postavitvi prižnice (Kozana).

3.2.5 Piedestal. Zadnji med arhetipi iz skupine razmejitev je v obravnavani skupini cerkva interpretiran kot stopniščni podest, na katerem stoji oltar. V tej poenotenosti je mogoče videti sledi potridentske prakse oblikovanja oltarja (Borromei 2000). Zaradi razrušenega oltarja v Topolovcu

in temeljite preнове cerkve v Bošamarinu so nam podatki o prisotnosti oziroma arhitekturni interpretaciji piedestala v teh cerkvah nedostopni. Enako velja za ruševino v Jagrščah. V preostalih pa oblikovanje soustvarja tudi hierarhijo med oltarji. Tako je pri glavnem oltarju najpogosteje zasnovan stopniščni podest z dvema ali tremi stopnicami, medtem ko so stranski oltarji v večini primerov nad okoliški tlak dvignjeni le za eno stopnico.

3.3 Odnosi

3.3.1 Selektivnost dostopnosti. V motrenju razpetosti sakralnega kompleksa med profano realnostjo, v katero je postavljen, in njegovim najsvetejšim jedrom se nam razkrivajo ureditve, preko katerih se selektivnost dostopnosti vzpostavlja. Prva med njimi je odmaknjenost oziroma samost večine cerkva. Izrazita izjema v tem pogledu je le cerkev v Kozani. Naslednjo stopnjo določa fanum (Ivanje selo, Jeronim, Koritnice, Kozana, Petkovec in Topolovec), zlasti ko je v njem urejeno pokopališče (Ivanje selo, nekoč pa tudi Topolovec in Koritnice). Obravnavani niz zaključujeta še prostor za vernike in od njega oddeljen prezbiterij.

3.3.2 Hierarhija. Po arhitekturni logiki je mogoče hierarhičnost sakralnega kompleksa razbirati na vsaj dva načina. Prvi se kaže v strukturiranju talnih površin, saj so v neposrednem stiku z doživljalcem. V njem prepoznavamo princip linearnosti, po katerem se talne ploskve postopno dvigajo od sfere profanega proti jedru sakralnega kompleksa. Prvo hierarhično sekvenco določa lokacija sakralnega kompleksa, praviloma dvignjena nad naselje. To ne velja le za cerkve v Bošamarinu, Jagrščah in Kozani. Drugo določa vhod v fanum z urejenim stopniščem v Jeronimu in Koritnicah. Talna ploskev se ponovno dvigne ob vhodu v cerkev. Izjemi sta le cerkvi v Čeljah in Petkovcu. Najbolj značilen dvig talne ploskve v bogoslužnem prostoru je v območju slavoločne stene. Slednji je odsoten le v cerkvi v Bošamarinu, najizrazitejši pa v Kozani in na Nanosu. Hierarhični niz zaključuje stopniščni podstavek glavnega oltarja. V primerih razširitve prostora za vernike z bočno kapelo (Čelje, Ivanje selo) se talna ploskev dvigne tudi na tem prehodu.

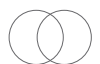
Hierarhičnost pa se nam razkriva tudi v sosedstvu prostornin. V nasprotju z linearnim dvigovanjem imamo tu princip bolj ali manj kontrastnega

menjavanja visokih in nizkih prostorskih partij. V skrajno shematizirani obliki dobimo prevladujoči niz z naslednjim sosledjem: zvonik – ozko, plitvo in nizko, korna partija – široko, plitvo in nizko, ladja – široko, globoko in visoko, prezbiterij – ožje, plitveje in nižje.

3.3.3 Liturgična os. Podrobnejši prikaz arhitekturne interpretacije liturgične osi bi zaradi njene kompleksnosti terjal poglobljene analize obrednega dogajanja v posamičnih cerkvah, kar zaradi skromne dokumentiranosti bistveno presega zastavljeni okvir raziskave. Vsekakor pa pregled obravnavanih kompleksov pokaže vzdolžno logiko pri artikulaciji liturgične osi. Podpirajo jo prostorske značilnosti kompleksa, s tem ko njegovi značilni deli, kot so dostop, zvonik in cerkev, tvorijo linearen niz. Podpirajo jo tudi prostorske enote s prevladujočo osno simetričnostjo ter postavitev oltarja oziroma oltarjev in druge značilne opreme (klopi za vernike ipd.). Liturgična os se v bogoslužnih prostorih z več oltarji v območju slavoločne stene razrase iz enosmernosti v večsmernost (Čelje, Ivanje selo, Jeronim, Petkovec, Kozana).

3.3.4 Orientacija. Najznačilnejša arhitekturna interpretacija tega arhetipa v krščanskem sakralnem kompleksu je poravnava vzdolžne osi s smerjo vzhod-zahod. Ker pri mnogih cerkvah ni mogoče potrditi orientacije proti vzhodu ob enakonočju, raziskovalci ponujajo različne interpretacije takih odstopanj. Med njimi je za našo razpravo zanimiva tista, po kateri naj bi bila cerkev z glavno osjo poravnana z vzhajajočim soncem na dan njene posvetitve oziroma na godovni dan njenega patrona (Čaval 2014, 1719–1725). V ta namen so bile v okviru terenskih ogledov izvedene grobe meritve orientiranosti vzdolžne osi cerkva. Za meritve je bil uporabljen magnetni kompas. Da bi lažje prepoznali morebitne skupne značilnosti orientacije, je bil obstoječi nabor cerkva razširjen s Hieronimovimi cerkvami, o katerih je bilo mogoče zbrati osnovne podatke na spletu. Orientacija slednjih je bila ugotovljena s pomočjo obdelave ustreznih satelitskih posnetkov s spletne aplikacije Google Earth. V ugotavljanje orientacije je bilo vključenih triindvajset cerkva. Ko so bili zbrani podatki nanesen na orientacijski križ, sta se pokazala dva po številu cerkva uravnovežena snopa cerkva, ki se domala zrcalno odmikata od smeri vzhod-zahod. Prvi se odmika med trinajstimi in devetintridesetimi stopinjami proti severovzhodu, drugi pa med osmimi in devetintridesetimi stopinjami proti jugovzhodu, medtem ko je največja zgoščenost obravnavanih cerkva v snopu med petindvajsetimi

in devetintridesetimi stopinjami severovzhodno in jugovzhodno. Od predstavljene orientacije očitno odstopa le orientacija treh cerkva (Tossignano, Split in Ugljan). Vsekakor lahko rečemo, da so graditelji Hieronimovih cerkva poznali in spoštovali starodavno krščansko tradicijo povezovanja sakralne arhitekture s soncem. Dilemo, ali je prikazan odklon od magnetnega vzhoda v orientaciji mogoče povezan s patrocinijem, pa bi lahko razjasnila šele samostojna raziskava, v okviru katere bi bilo treba izvesti natančne meritve, proučiti historiat patrocinija posamezne cerkve, analizirati njen stavbni razvoj in upoštevati dinamiko kozmičnega dogajanja.

Ne glede na povedano je namera graditeljev na domišljen način povezati sakralni prostor s kozmičnim dogajanjem, kot je sončni cikel, nujno povezana z ustrežno arhitekturno ureditvijo takega prostora. Med bistvene značilnosti slednje spadata ustrežna razmestitev in oblikovanje okenskih odprtih v arhitekturni lupini. Prostorski učinek vzhodne orientacije vzdolžne osi bogoslužnega prostora je odločilno povezan z okensko odprtino v dnu prezbiterija. Ohranjena je v bošamarinski cerkvi (danes na pročelju). V Ivanjem Selu in v Jeronimu so na zunanosti še ohranjene sledi zazidanih okenskih odprtih, po vsej verjetnosti zaradi kasnejše vstavljenih oltarjev z oltarnimi nastavki. Tudi pri preostalih obravnavanih cerkvah brez sondiranja ostenja ni mogoče z gotovostjo zanikati obstoja takih odprtih, saj so bile lahko zazidane ob kasnejših prezidavah.

3.3.5 Odličnost. Obravnavane Hieronimove cerkve gotovo niso bile snovane kot arhitekturni presežki. Prav tako pa je tudi gotovo, da so bile ob izgradnji – marsikje pa so še danes – materialni izraz najvišje kakovosti, ki jo je premoglo okolje. Prepoznavamo jo že v postavitvi cerkve v prostor, v uporabi kvalitetnih gradiv, zlasti kamna, in skrbnem oblikovanju. Občudujemo jo v kamnoseških detajlih portalov (Čelje, Ivanje selo, Kozana, Nanos), v monumentalnem formatu plošč, s katerimi je tlakovan bogoslužni prostor (Petkovec), v eleganci rebrastega oboka (Jeronim) ali v oblikovnem in ikonografskem bogastvu oltarjev (Kozana, Petkovec).

Sklep

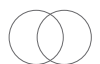
Soočenje Hieronimovih cerkva z arhitekturno arhetipsko matrico sakralnega je pokazalo presenetljivo obsežen nabor arhetipskih prvin. Zavedanje

o moči domišljenega učinka sakralnega prostora na uporabnike v preteklosti ni bilo zgolj kuriozitet prestižnih in najbolj strateško pomembnih sakralnih kompleksov, temveč se, kot je pokazala raziskava, prepričljivo kaže tudi v najfinejši plasti, po pomenu domala obrobni podružni cerkva, saj s preprostimi arhitekturnimi interpretacijami arhetipskih prvin vzpostavljajo učinkovite prostore človekovega obrednega soočanja s presežnim.

V tej njihovi naravnosti, očiščeni ambicij po arhitekturni ali ideološki (institucionalni) nadvladi v prostoru oziroma nad njim, se nam razkriva njihova nepogrešljivost za prepoznavanje edinstvene istovetnosti slovenskega prostora. Arhitekturna analiza je pokazala nekaj pomembnih vrzeli v dosedanjem razumevanju njihovega pomena za prostor, ki ga soustvarjajo. Prva je vezana na prostorske odnose med sakralnimi kompleksi v najširšem merilu, v katerih so zapisani principi oblikovanja mreže. Podobno velja za odnos sakralnega kompleksa do kozmične stvarnosti in ne nazadnje za skromnost verodostojnega gradiva o posameznem kompleksu, njegovih predelavah in stavbnem razvoju, kar ostaja izziv prihodnjega raziskovanja na tem področju.

Že pred leti je bilo v cerkvenih krogih mogoče zaznati razmišljanja o postopni opustitvi institucionalne skrbi za fond podružni cerkva. Razlog naj bi bil upad duhovnih poklicev in z njim povezana koncentracija odgovornosti v zvezi z gospodarjenjem s cerkvenim stavbnim fondom, zmanjševanje števila vernikov ter z njima povezano vse težje zagotavljanje sredstev, potrebnih za dostojno vzdrževanje podružni cerkva. Iz izsledkov raziskave pa je po drugi strani razvidno, da pomen teh skoraj anonimnih stavb sega daleč onkraj enoplastne obredne utilitarnosti v samo bistvo istovetnosti slovenskega prostora. Zato je po znanem načelu, da nosi vsaka težava v sebi tudi priložnost, pred odločitvami z usodnimi posledicami, med katere spada tudi premislek o vlogi podružni cerkva v pastoralnem poslanstvu Cerkve na Slovenskem, modro poglobljeno premisliti o razsežnosti obravnavanega potenciala, ki čaka, da ponovno nagovori sodobnega človeka s svežo prepričljivostjo.

Reference

- Borromei, Caroli.** 2000. *Instructionum Fabricae et Suppellectilis Ecclesiasticae (1577)*. Vatican: Libreria Editrice Vaticana.
- Čaval, Saša.** 2014. Church Orientations in Slovenia. V: *Handbook of Archaeoastronomy and Ethnoastronomy*, 1719–1726. New York: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-6141-8_175.
- Debevec, Leon.** 2015. Krščanska sakralna arhitektura pred cerkvenim razkolom. *Bogoslovni vestnik* 75: 741–750.
- . 2016. *Toward Sacral Architecture*. Beograd: Univerza Beograd – Fakulteta za Ortodoksno teologijo Inštitut za liturgijo in cerkveno umetnost in Inštitut za sakralno arhitekturo.
- . 2019. Genealogija prostora v bibličnih besedilih: Stvarjenje. *Edinost in dialog* 74: 195–212. <https://doi.org/10.34291/edinost/74/Debevec>.
- Google Maps.** <https://www.google.com/maps> (pridobljeno 23. 3. 2019).
- Grafenauer, Bogo.** 1991. Pokristjanjevanje Slovencev. V: *Zgodovina Cerkev na Slovenskem*, 29–60. Celje: Mohorjeva družba.
- Kam.si.** 2005. Sv. Hieronim pri Knežaku. https://kam.si/sv_hieronim_pri_knezaku/ (pridobljeno 8. 1. 2019).
- Katoliška cerkev.** Obletnica smrti sv. Hieronima. <https://katoliska-cerkev.si/1600-obletnica-smrti-svetega-hieronima> (pridobljeno 8. 1. 2019).
- Letopis Cerkev na Slovenskem.** 1991. Ljubljana: Nadškofijski ordinariat v Ljubljani.
- Logatec.si.** Cerkev sv. Hieronima. <https://www.logatec.si/index.php/za-obiskovalce/kulturna-dediscina/442-petkovec-cerkev-sv-lovrenca-cerkev-sv-hieronima> (pridobljeno 8. 1. 2019).
- Mlinarič, Jože.** 1991. Cerkev na Slovenskem v srednjem veku. V: *Zgodovina Cerkev na Slovenskem*, 61–92. Celje: Mohorjeva družba.
- TIC-Podnanos.** 2016. Podružna cerkev sv. Hieronima na Nanosu. <http://www.tic-podnanos.si/podnanos/cerkev/podruzna-cerkev-sv-hieronima-na-nanosu/> (pridobljeno 8. januar, 2019).
- Traven.** Topolovec, cerkev sv. Hieronima. http://www.etana.si/traven/index.php?option=com_k2&view=item&id=454 (pridobljeno 8. 1. 2019).
- Rkd.situla.** Register kulturne dediščine. <http://rkd.situla.org/> (pridobljeno 16. 1. 2019).
- Župnija Sočerga.** Kaplanija Topolovec. <http://zupnija-socerga.rkc.si/index.php/content/display/60/20/20> (pridobljeno 8. 1. 2019).

